

Հետապնդելով Դանիէլեան Նշանագրերը...

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Հայ թէ օտար աղբիւրներ վկայած են, որ Հայաստանի հողին վրայ, իրերայաջորդ տիրապետութիւններու շրջանին ե՛ւ Հայ Արքունիքի ե՛ւ մեհեմական կեդրոններուն մէջ, զանազան տեսակի նշանագրերը եղած են մեհեմական, ուրարտական, արամէական, ասորական, պարսկական, յունական, լատինական եւ այլ գիրքեր, ըստ դարերու հոլովոյթին:

Բայց Դ. դարուն վերջերը անակնկալ մը կը պատահի. հայ հողին վրայ իր դարաւոր լուսեան մէջէն յանկարծ կը յայտնուի անծանօթ գիր մը, *Դանիէլեան Նշանագրեր* անունին տակ: Կարծէ՛ք ո՛չ ոք նախապէս լսած է անոնց մասին: Եւ սակայն այդ նշանագրերը, հրապարակ գալու օրն իսկ, կը ճանչցուին որպէս *Հայոց Նշանագրեր*: Մեր առաջին ծանօթացումը անոնց հետ, Պատմութեան բեմին վրայ, այս տիտղոսին տակ տեղի կ'ունենայ:

Դանիէլեան նշանագրեր = Հայ նշանագրեր:

Ապա նոյն նշանագրերը զանազան փուլերէ պիտի անցնին. պիտի բերուին Հայաստան, պիտի յանձնուին Մեսրոպի, Ժամանակաւորապէս պիտի գործածուին հայ դպրոցներու մէջ, հուսկ պիտի ձախողին, բայց պիտի չլինին:

Այս էջերը նպատակ ունին հետապնդելու Դանիէլեան նշանագրերուն անցեալը եւ վերջնական ճակատագիրը: Անոնք յայտնուեցան Դ.րդ դարուն: Այժմ ո՞ր են...:

Այս հետազոտութեան ձեռնարկելով, գիտակցաբար մտանք փապուղիէ մը ներս առանց նախօրօք ստոյգ իմանալու, թէ ո՞ր պիտի հասցնէր մեզ այդ փապուղին, բանասիրական եզրակացութիւններու ո՞ր մէկ խումբին մէջ պիտի վերջանայինք:

Որովհետեւ պրպտումներու փապուղիէն ներս մտնելով, որոշեցինք ժամանակաւորապէս անտեսել այս հարցին շուրջ մեր գիտցածն եւ ուսումնասիրածը: Փապուղիի մթութեան մէջ՝ որպէս միակ ջահ ընտրեցինք հայ պատմագիրներէն երեք անուն. Կորիւն, Ղազար Փարպեցի եւ Մովսէս Խորենացի, ո՛չ միայն որովհետեւ այս երեքն են սկզբնաղբիւրները հետագայ բոլոր բանասէրներու պրպտումին՝ այս հարցին շուրջ, այլ նաեւ որովհետեւ դէպքերը մեզ ստիպեցին անոնցմով գոհանալու:

Արդարեւ, այս էջերը գրուեցան այնպիսի օրերու մէջ, երբ լիբանանեան պատերազմն ու ումբակոծումները մեզ բանտարկեցին խցիկի մը մէջ, ուր ոչ մէկ շփում ունէինք այս նիւթին շուրջ աղբիւրային տուեալներու կամ հրատարակութիւններու հետ: Ակամայ բանտարկութեան մեր այդ օրերուն, բախտաւոր դիպուածով մը մեզի հետ բանտակից ունեցանք Կորիւնը, Ղ. Փարպեցին, Քերթոզահայրը, նաեւ անձնական որոշ մտապաշար մը:

Հետեւաբար, այս հրատարակուող էջերը ծնունդ առած են երեք Պատմագիրներուն բնագիրներու ուսումնասիրութենէն, բնագրային պեղումներէն եւ տրամաբանութեան թելադրած եզրակացութիւններէն: Այս էջերուն մէջ կրնաք հանդիպիլ ուրիշներու կողմէ աւելի ամբողջական ձեւով արտայայտուած միտքերու, նաեւ ուրիշներու կողմէ մերժուած եզրակացութիւններու:

Կրնաք յանկարծ հանդիպիլ նաեւ ո՛չ ոքի կողմէ ըսւած բաներու, նորութիւններու՝ գէթ գանոնք փաստելու ձեւին մէջ:

• Յայտնելէ ետք աշխատանքին պայմանները, այժմ տանք նաեւ անոր սահմանները:

Յոյց տալէ ետք, թէ 'Իանիէլեան նշանագրերը սկիզբէն որպէս հայկական ցանցուած են, պիտի բացատրենք թէ ի՞նչ իմաստով հայկական էին անոնք: Աւելի խորանալով, պիտի որոնենք անոնց վաղնջական ծագումը, զայն նոյնացնելով մեր մեհեմական գիրերուն հետ:

ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

ԾԱՆՁՑՈՒԵՑԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐ

ԱՆՈՒԱՆ ՏԱԿ

Դ. դարուն, Հայ Արքունիքն ու Հայ Եկեղեցին տագնապեցնող բազմաթիւ հարցեր գոյութիւն ունէին, որպէս հետեւեալն էր Հայաստանի քաղաքական ու աշխարհագրական բաժանումին (337), Հռոմի եւ Տիգրանի միջեւ:

Այդ տագնապներէն մէկը, գերազանցելով քաղաքական եւ այլ տագնապները, եկաւ գրաւեց մեր ազգային մտահոգութիւններուն առաջաբեմը: Յունահայաստան եւ Պարսկահայաստան մակդիրի տակ Հայաստանի բաժանումը, քաղաքական ու աշխարհագրական աղէտ մը ըլլալէ բացի, նաեւ մօտիկ ապագային կը սպառնար Հայ Եկեղեցական եւ Լեզուական միասնականութեան, ինչ որ կը մղէր երկրին պատասխանատուները մտածելու լուծումի մը, որ առաջին անգամ վերջնական փլուզումին ու իրարու միացած պահէր բաժանումի աջ ու ձախ ափերուն վրայ գտնուող հայութիւնը:

Այս կամուրջը՝ Հայ Լեզուն պիտի ըլլար:

Լեզու մը սակայն, որ դարերէ ի վեր խօսուելով հանդերձ, չէր գրուէր: Ազգային լեզու ունէինք, ազգային գիր չունէինք: Հայ Արքունիքը, Եկեղեցին ու ժողովուրդը, մինչեւ այդ թուականները, օտար նշանագրեր կը գործածէին: Այդ նշանագրերը, օտար ըլլալէն բացի, նաեւ անբաւարար էին հայկական լեզուին հնչիւնները անթերի արտայայտելու, անոնցմէ ո՛չ մէկը ունենալով համապատասխան նշանագրեր:

Այս անբաւարարութիւնը ա՛լ աւելի շեշտուեցաւ երբ Քրիստոնէութիւնը մուտք գործեց Հայաստան. դաւանարա-

նական սխալ արտայայտութիւններու վտանգը սաստկացաւ պատմաշրջանի մը մէջ, ուր արդէն Տիեզերական երեք ժողովներ գումարուած էին (Նիկիա 325, Պոլիս 381, Եփեսոս 431), չորրորդ մըն ալ, 451ին, հորիզոնի վրայ կ'ուրուագծուէր: Այդ անբաւարար նշանագրերուն պատճառով, կըրնայիք ակամայ արիստական կամ նեստորական յայտարարիլ ու ափսոսանալ: Բառի մը սխալ տառադարձութիւնը կրնար շփոթել *ԹԻՒՐԸ՝ ՂԻՒՐԻՆ* հետ, ինչպէս ներկայ Հայաստանի մէջ՝ *յաջողը հաջողին* հետ:

Այս եւ այլ պատճառներու համար, Արքունիքէն աւելի՝ Եկեղեցի'ն կը տագնապէր Հայ Գիրքերու չգոյութենէն. Արքունիքէն աւելի Եկեղեցին մօտ ըլլալով հասարակ ժողովուրդի առօրեային, աւելի անմիջականօրէն կարիքը կը զգար հայ նշանագրերու: Արքունիքը իր դիւանային գործառնութիւններուն համար արդէն դարերէ ի վեր օտար գիր ու լեզու կը գործածէր: Եկեղեցին, որովհետեւ հոգեւոր առաքելութիւն կը հետապնդէր, չհամակերպուեցաւ Արքունիքի օրինակին, այլ ուզեց հայկական ուրոյն նշանագրեր ունենալ:

Եկեղեցին յաջողեցաւ իր տագնապով վարակել նաեւ Արքունիքը, գործակցաբար որոնելու շտապ լուծում մը, որուն արդիւնքը թէ՛ քաղաքական եւ թէ՛ հոգեւոր պիտի ըլլար: Նախաձեռնութիւնը եթէ Եկեղեցիէն եկաւ, անոր գործադրութիւնը սակայն Արքունիքի հուժկու մղումին կը կարօտէր, կրօնապէս ու քաղաքականապէս պառակտուած այդ օրերու Հայաստանին մէջ: Խորհրդակցութիւնները շարունակուեցան երկուստեք: Արքունիք ու Եկեղեցի այս տագնապալից հարցադրումներուն մէջ էին, երբ յանկարծ Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսի մը անունը եւ անոր մօտ գտնուող «հայ նշանագրեր»ու շշուկը տարածուեցաւ:

Հոս արդէն, պէտք է խօսքը փոխանցենք մեր երեք պատմագիրներուն:

ԿՈՐԻԻՆ

«Բազում հարցափորձի եւ քննութեան զանազան պարագեցուցեալ եւ բազում աշխատութեանց համբերեալ, (Սահակ եւ Մեսրոպ) ազդ առնէին ապա եւ զկանխագոյն խնդրելին իւրեանց թագաւորին Հա-

յոց, որոյ անուն կոչէր Վոամշապուհ:

«Յայնժամ պատմէր նոցա արքայն վասն առն ուրումըն ասորւոյ եպիսկոպոսի ազնուականի (կամ Արզնականի) Դանիէլ անուն կոչեցելոյ, որոյ յանկարծ (գտեալ) *Նշանագիրս աղփարեսաց ՀԱՅԵՐԷՆ Լեզուի*:

«Եւ իբրեւ պատմեցաւ նոցա յարքայէն վասն գրելոյն(*) ի Դանիէլէ, յօժարեցին զարքայ փոյթ առնել վասն պիտոյիցն այնոցիկ: Եւ նա առաքէր զմմն Վահրիւն անուն հրովատակօք առ այր մի երէց, որոյ անուն Հաբէլ կոչէին, որ էր մերձաւոր Դանիէլի ասորւոյ եպիսկոպոսի:

«Իսկ Հաբէլին զայն լուեալ, փութանակի հասանէր առ Դանիէլն, եւ նախ ինքն տեղեկանայր ի Դանիէլէ նշանագրացն եւ ապա առեալ ի նմանէ, առաքէր առ արքայն յերկիրն Հայոց: Իսկ արքային, հանդերձ միաբան սրբովքն Սահակաւ եւ Մաշթոցիւ, ընկալեալ զնշանագիրս ի Հաբէլէ, ուրախ լինէին: (.....)

«Իսկ իբրեւ ի վերայ հասեալ, թէ չեն բաւական նշանագիրքն ողջ ածել զսիւղորայս զկապս հայերէն լեզույն, մանաւանդ զի եւ նշանագիրքն իսկ յայլոց դպրութեանց թաղեալք եւ յարուցեալք դիպեցան, յետ այնորիկ դարձեալ կրկին անգամ ի նոյն հոգս դառնային» (Վարք Մաշթոցի, Զ., էջ 42-46, Գահիրէ 1954, հրատ. Մ. Արեղեանի):

Զանց ընելով Կորիւնի այս էջերուն բնագրային նըշդումները, թէ արդեօք Դանիէլ «ազնուական» եպիսկոպոս էր թէ Արզական (Հայոց Արզն գաւառէն) . անկախաբար նաեւ թէ Դանիէլ իր հայկական նշանագրերը *գտա՞ծ* էր թէ *գրա՞ծ*, (բնագիրը բայ չունի), Դանիէլ ասորիի մասին Վոամշապուհին հասած լուրը բացէ ի բաց կը խօսէր «հայերէն լեզուի աղ-

(*) Մ. Արեղեան փոխած է «գտելոյն» բայով:

փաթեռ»ի մը մասին: Այս նշանագրերը հրապարակ կ'իջնէին որպէս *Հայերէն Լեզուի* նշանագրեր: Որքան անակնկալը մեծ էր, նոյնքան ալ ըմբռնելի՝ Հայոց *ուրախ լինելը*, եւ արփունիքի միջոցաւ մինչեւ Միջագետք պատգամաւոր ուղարկելն ու Հաբէլ Երեցի ձեռնով այդ նշանագրերը վայրկեան մ'առաջ Հայաստան բերելը:

ՓԱՐՊԵՑԻ

«Ձայս ի բազում ժամանակս զմտաւ ածեալ երանելի առն Մաշտոցի եւ փղծկացեալ յանձն իւր, մանաւանդ թէ գոն *Նշանագիրք ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒՅՍ*, որով հնար էր ինքեան ձայնիւ, եւ ո՛չ մուրացածոյ բարբառով, շահել զոգիս արանց եւ կանանց առ հասարակ յամենայն եկեղեցիս բազմութեան:

«Ձօրացեալ ի սուրբ Հոգւոյն յորդորմամբ, եւ եկեալ առ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Սահակ, զեկուցանէր նմա զիւրոյ բազմաժամանակեայ մտածութեամբ զխնդիրն, եւ ընկալեալ ի նմանէ քաջալերութեան աւետիս թէ. «Ձօրացեալ պինդ կաց (...) Բան զաւուրս ինչ յառաջ ոչ բազումս, առեալ բանք յեկեղեցւոջ յաղագս կարօտութեան այդպիսի պիտոյից, ասացեալ է ուրումն ցարբայ, թէ տեսի *Նշանագիրք ՀԱՅԵՐԷՆ* առ ումեմն եպիսկոպոսի ի գէող միում: Եւ թագաւորն յիշէր զասացեալս, քանզի եւ ինձ նա պատմեաց»:

«Եւ մտեալ սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Սահակ հանդերձ երանելեան Մաշտոցիւ առ թագաւորն Վռամշապուհ, եւ իմացուցեալ նմա զպէտս իրացն, յիշեաց եւ ինքն թագաւորն զխօսեցեալսն վանականին վասն նորին իրացն ընդ նմա, զոր եւ նորա պատմեալ ուրախացոյց:

(.....)

«Վաղվաղակի ստիպով առաքեալ դեսպան գՎահրին ոմն անուն կոչեցեալ ի ծնողաց իւրոց, հանդերձ հրովարտակաւ առ այր մի երէց՝ Հաբէլ անուն, որոյ ասացեալ էր յառաջագոյն ցարբայ, որ եւ մերձաւոր էր առն բարեպաշտի Դանիէլի եպիսկոպոսի,

առ որում *Նշանագիրք ՀԱՅԵՐԷՆ* կային: Եւ երանելոյն Հաբէլի ընկալեալ գիրովարտակն ի Վահրինէ եւ լուեալ գիրսն, փութանակի հասանէր առ ըս-
ֆանչելի եպիսկոպոսն Դանիէլ:

«Եւ նախ անդէն ի նմին Դանիէլէ ինքն տեղեկանայր
զկարգ նշանագրացն եւ առեալ ի նմանէ՝ առ թագա-
ւորն եւ առ սուրբ հայրապետն Սահակ եւ առ երա-
նելին Մաշտոց հասուցանէր: Իսկ արքային Հայոց,
սուրբ կաթողիկոսան Սահակաւ եւ երանելեանն
Մաշտոցիւ, ընկալեալ չնշանգիրսն ի Հաբէլէ, ու-
րախ լինէին»: (Պատմութիւն Հայոց, Ա., Գլ. Ժ.,
էջ 29-31, Թիֆլիս, 1907):

Երբ Մեսրոպ սուրբ Սահակի մօտ կու գայ զեկուցանե-
լու «գիրոյ բազմաժամանակեայ մտածութեան զխնդիրն»,
Կաթողիկոսը արդէն տեղեակ է հայ նշանագրերուն մասին,
Վոսմշապուհին միջոցով: Ուստի Սահակ կ'ընդմիջէ Մեսրո-
պին զրոյցը, գոչելով. «Մանաւանդ զի գոն նշանագիրք հա-
յերէն լեզուի»: Անձ մը պատմած էր ասիկա: Այս անձը մոռ-
ցած էր գիւղին ու եպիսկոպոսին անունը ու միակ բանը որ
կը յիշէր, այն էր թէ սոյն նշանագրերը *Հայերէն էին*: Ուս-
տի Վոսմշապուհ Դանիէլի մօտ պատգամաւոր կը դրկէ, ո-
րովհետեւ Դանիէլի ունեցած նշանագրերը *Հայերէն* էին:

Փարպեցիի կողմէ երիցս կրկնուած *Նշանագիրք Հայե-
րէն* բացատրութիւնը բաւ է փաստելու, թէ Դանիէլեանն նշա-
նագրերը որպէս հայկական ճանչցուած էին:

Մ. ԽՈՐԵՆԱՅԻ

«Վասն որոյ Վոսմ հրամայեաց Վոսմշապիոյ մե-
րում թագաւորին իջանել ի Միջագետս (...) Եւ իջ-
եալ նորա ի կարգել գայս ամենայն, ոչ փոքր ինչ
կրէր աշխատութիւն յաղագս քարտուղարի. զի մինչ
գնաց Մեսրոպ յարժունական դրանէն, ոչ գոք ի
նարտարաց գտանէր անդ ի դպրաց, ֆանգի պարս-
կականան վարէին գրով:

«Վասն որոյ մատուցեալ առ արքայն ֆահանայի ու-
րումն, Հաբէլ անուն կոչեցեալ, խոստանայր *Հայ-
կականացս լեզուաց* առնել նշանագիր, յարմարեալ

ի Դանիէլէ Եպիսկոպոսէ յիւրմէ մերձաւորէ:
«Զորով անփոյթ արարեալ արքայի եւ ելեալ առ Հայրս, գտանէ ժողովեալ առ մեծն Սահակ եւ Մեսրոպ զամենայն Եպիսկոպոսունս, հոգալ զգիւտ դպրութեան Հայոց, զոր զգացուցին արքային: Եւ նա պատմեաց նոցա զասացեալսն վանականին: Զոր իբրեւ լուան. Թախանձէին զնա փոյթ զայսպիսեացն առնել պիտոյից:

«Վասն որոյ առաքեաց հրեշտակութեամբ զայր մի պատուական յաշխարհիս եւ հաւատարիմ իւր, Խադունի ազգաւ Վահրիւն անուն, յոյժ փափագող նորին գործոյ, առ Հաբէլ այն: Զոր առեալ եւ երթեալ նովաւ հանդերձ, քաջ հմտացեալ ի Դանիէլէ կարգեալ ըստ ձեռոյ օրինակի յունականին զվաղնչուցն գրեալ շարադիր տառից, եկեալ Ետուն ցմեծն Սահակ եւ Մեսրոպ:

«Որոց ուսեալ եւ Թեւածելով ընդ նոսա տղայոց զամսակաւս, տեղեկացեալ գիտացին ոչ լինել բաւական այնու նշանագրօք ստոյգ հոլովել զհեգեմայ բառից հայկականաց հագներգարար, մուրացածոյին այնուիկ զծագրութեամբ: (Հայոց Պատմութիւն, Ծր.):

Խորենացիի բնագիրը չունի *Հայկական Նշանագիր* բառացի ասոյթը, սակայն անոր պատմումը եւ մէջբերած դէպքերը նոյնը կը Թելադրեն: Անոր դէպքերուն պատմումին Թէ՛ նախընթաց եւ Թէ՛ հետագայ գրոյցը զուգընթաց է Կորիւնի եւ Փարպեցիի պատմութեան հետ: Խորենացին կրնայ համաօտախօս ըլլալ, բայց ո՛չ հակառակախօս:

Ան կը պատմէ. — Մեսրոպի հրաժարելէն ի վեր, արքունիքը ճարտար դպիրի մը պահանջքը կը զգար, մանաւանդ երբ Վոամշապուհ Միջագետք գնաց Պարսից եւ Յունաց գործակատարի իր պաշտօնով: Երբ Վոամշապուհ հայ դպիրի մը իր պահանջքը իր շուրջիններուն յայտնեց, այս հայկական պահանջքին իբր պատասխան՝ արքային ներկայացաւ Հաբէլ կոչուող քահանայ մը, որ «խոստանայր *Հայկականաց լեզուաց* առնել նշանագիր», Դանիէլ Եպիսկոպոսին միջոցով:

Արդ գիտեմք արդէն Կորիւնի եւ Փարպեցիի վկայութենէն, թէ Դանիէլի նշանագրերը հայերէն էին: Հայերէնէն տարբեր նշանագրերու գոյութեան մը ծանօթ չենք նոյն ասորի եպիսկոպոսին մօտ:

Խորենացիի համար եւս, ինչպէս Կորիւնի եւ Փարպեցիի մօտ, *հայերէն* գիրերու նոյն պահանջքը կայ: Ու պահանջքը գոհացնող նոյն պատասխանը՝ հայերէն գիրեր նոյն մարդուն բով, միակ տարբերութեամբ, որ այդ գիրերը «յարմարեալ» էին Դանիէլի կողմէ: Անկախաբար այն հարցէն, թէ Դանիէլ ի՞նչ «յարմարեցած» էր (այս մասին այլ տեղ), Դանիէլի կատարած այս յարմարեցումը դարձեալ *հայ գիրերու* վրայ էր: Եթէ հայերէնէն տարբեր լեզուի մը համար յարմարեցուած ըլլալին, եթէ հայկական չըլլալին, Հաբէլ պիտի չհամարձակէր զանոնք առաջարկել Հայոց արքային:

• Երեւի հայ պատմագիրները կ'ապացուցանեն, թէ Դանիէլեան նշանագրերը իրենց առաջին իսկ երեսումով Հայոց Պատմութեան մէջ, հրապարակ կու գան *հայկական նշանագրեր* անունով, որպէս լուծում Հայ Լեզուն այբբենաւորելու հարցին:

«Դանիէլեան նշանագրեր» բացատրութիւնը հետագայի բացատրութիւն է, ներկայ բանասէրներու արտայայտութիւն է: Դանիէլի օրով, այդ նշանագրերը «Դանիէլեան նշանագրեր» չէին կոչուեր, անոնք ունէին մէկ որակում. — *հայկական նշանագրեր*:

Հայերու մէջէն, ըստ երեւոյթին, ո՛չ ոք տակաւին տեղեակ է այդ նշանագրերուն ո՛չ որպիսութեան ո՛չ ալ բովանդակութեան մասին: Չեն գիտեր թէ անոնք օգտակար պիտի ըլլա՞ն կամ պարզապէս գործածելի՞ են: Միայն գիտեն, թէ անոնք հայկական են ու այս հանգամանքը կ'ուրախացնէ Հայութիւնը, արքունիքով ու կղերով: Իսկոյն մարդ կը փութացնեն այդ գիրերը տուն վերադարձնելու, որպէս իրենց անցեալին պատկանած թողօն:

Հետագային, ամիսներու եւ տարիներու փորձարկումէն ետք, պիտի յայտնուի անոնց անբաւարարութիւնը Հայ Լեզուին հնչիւնային արժէքները լրիւ արտայայտելու մէջ:

Այս դառն ձախողութիւնը պիտի մղէ Ս. Մեսրոպը պանդուխտի ցուպը ձեռքն առնելու, ուրիշ դռներ բախելու, գտնելու համար ինչ որ կը պակսէր Դանիէլեան նշանագրերուն մէջ:

Մինչայդ, պահիկ մը Հայ Ազգը հրմուեցաւ Հայ Գիրքերուն նմանալու ուրախութեամբ, շնորհիւ Դանիէլեան նշանագրերուն:

ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

ԻՆՉ ԱՌՈՒՄՈՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԷԻՆ...

Մեր այս գրութեան առաջին տողերէն իսկ, խօսելով Դանիէլեան նշանագրերուն մասին, չհաստատեցինք թէ անոնք հայկական էին, այլ թէ անոնք հայկական ճանչցուած ու կոչուած էին: Այս զգուշանորութեան պատճառը այն էր, թէ չէինք բնորոշած անոնց հայկականութեան որպիսութիւնը, թէ ի՞նչ հանգամանքով հայկական էին:

Այժմ այդ պիտի փորձենք կատարել:

Բացասական տրամաբանութեան ձեւը կիրարկելով, կրնանք հաստատել, թէ հայկական ճանչցուած նշանագիր մը նախ պէտք է այդ օրերուն ծանօթ գիրքերէն մէկուն հետ նոյնանայ: Այդ օրերուն որքան գիր մը հանրածանօթ է, այնքան կը հեռանայ Դանիէլեան նշանագրերուն հետ նոյնանալէ. առաջինին՝ հանրածանօթ հանգամանքին պատճառով. իսկ երկրորդին՝ անծանօթ ըլլալուն համար:

Դանիէլեան նշանագրերը «հայկական» կոչուելու համար, պէտք է տարբեր ըլլային իրենց ժամանակին միւս ծանօթ նշանագրերէն, ապա թէ ոչ՝ հայկական պիտի չկոչուէին: Դանիէլեան նշանագրերը եթէ ծանօթ նշանագրեր ըլլային, միայն Դանիէլի մօտ պիտի չգտնուէին: Հայերս ալ պիտի ճանչնայինք զանոնք ու զուր տեղ փորձարկումի պիտի չենթարկէինք զանոնք: Բոլոր պարագաներուն, Դանիէլ «ազնւական» եպիսկոպոսը պիտի չհամարձակէր որպէս հայկական ներկայացնել զանոնք Հայոց արքային, եթէ այդ չըլլային:

Ապա, Դանիէլեան նշանագրերը հայկական կոչուելու համար, երկրորդ հերթին, պէտք էր հիմնական առընչութիւն մը ունենային Հայութեան հետ. գործառնական, պատմական, լեզուական, պաշտամունքային կամ որեւէ գո-

դերէն մէկը ունենալու էին Հայ Ազգին հետ՝ կոչուելու համար հայկական, եւ ոչ թէ, օրինակի համար, ասորական, եգիպտական կամ ուրարտական:

Սակայն Հայութեան հետ առնչուելու մէջ անգամ՝ զանազան աստիճանաչափեր կան. նշանագիր մը կրնայ հայկական ֆանչցուիլ կա՛մ որովհետեւ այդ նշանագրերը Հայերը հնարած են, եւ կա՛մ զանոնք փոխ առած են իրենց իսկական տէրերէն: Մեր կարծիքն այն է, թէ Դանիէլեան նշանագրերը հայկական կոչուեցան ո՛չ թէ որովհետեւ Հայերս հնարած էինք զանոնք, այլ որովհետեւ մենք գործածեցինք ու դարձանք այդ գիրերուն մենատէրերը, ինչպէս որ արաբական ֆանչցուած թուանշանները լիւսեցան զանոնք հնարող Արաբներու կողմէ եւ որդեգրուեցան Եւրոպացիներէն:

Այժմ հիմնուիմք մեր պատմագիրներուն վրայ:

*

Կորիւն, բացատրելու համար Մեսրոպի կողմէ Դանիէլեան նշանագրերուն փորձարկումէն կրած ձախողութեան պատճառը, առաջ կը բերէ հետեւեալ շատ յատկանշական պատճառաբանութիւնը. — *Զի նշանագիրքն յայլոց դպրութեանց թաղեալք եւ յարուցեալք դիպեցան:* Մեսրոպ ձախողեցաւ, կ'ըսէ Կորիւն, որովհետեւ այդ նշանագրերը մեզի հարազատ չէին, ուրիշէն փոխ առնուած էին: Փորձեմք վերծանել այս մոգական նախադասութիւնը, որ մեր առջեւ կը բանայ Դանիէլեան գիրերուն անցեալը:

Յայլոց դպրութեանց = Դանիէլեան նշանագրերը «ուրիշներու դպրութեան» պատկանած էին: Հայերէն առաջ, ուրիշներ գործածած էին զանոնք իրենց դպրութեան համար: Հայերը առաջին տէրերը չէին, իրենց լեզուին համար չէին հնարած զանոնք, այլ ուրիշին հնարածը ուրիշ դպրութեան գործածութեան համար, զայն մենք եւս մեր լեզուին համար գործածել փորձած էինք: Այս պատճառով ալ ձախող արդիւնք ստացանք, կ'եզրակացնէ Կորիւն:

Թաղեալք = Այս նշանագրերը լիւսած էին, անգործածելի դարձած էին այն նոյն ազգերուն կողմէ: Նշանագրերուն տէրերը, մեզի անծանօթ պատճառներու համար, լիւսած էին զանոնք, «թաղած» էին: Թերեւս այն նոյն պատճառնե-

րով, որոնց համար Մեսրոպ եւս ձախողած էր:

Յարուցեալք = Այդ «թաղուած», այսինքն՝ չգործածւող գիրքերը վերակենդանացան: Նախապէս «թաղուած» նշանագրերը կրկին անգամ գործածուեցան ուրիշներու կողմէ: Որո՞նք էին այդ ուրիշները, որո՞նք էին գանոնք «յարուցանողները», առ այժմ չենք բնորոշեր:

Դիպեցան = Հանդիպեցան դանիելեան ձեռներուն: Մեսրոպի ժամանակ, սոյն նշանագրերը դարձեալ դադրած էին, դարձեալ կորսուած էին, մինչեւ այն օրը, երբ անոնք պատահամբ հանդիպեցան Դանիելի ձեռներուն:

• Այժմ հարց տանք, քէ որո՞նք եղած էին այդ նշանագրերը «յարուցանողները»: Ոմանց համար, Կորիւնի այս տողը կ'ակնարկէ Դանիելի: Ան է որ «յարույց» այդ թաղուած նշանագրերը: Փարպեցի գայն կը վերագրէ նաեւ Մեսրոպի: Ըստ մեզի այս «յարուցանում»ը տեղի ունեցած է շատ աւելի վաղ ժամանակներու մէջ: «Յարուցանող»ը ո՛չ Դանիել ասորին էր, ո՛չ Ս. Մեսրոպ, ո՛չ ալ Մեսրոպի ժամանակակից մէկը:

— Ո՛չ Դանիել:

Նշանագիր մը կը յարուցուի, երբ կը գործածուի: Դանիել հանդիպեցաւ անոնց, գտաւ բայց չգործածեց: Մեսրոպ փորձեց գործածել. աշակերտներ խնդրեց, որպէսզի կարենայ (մարթասցէ) «գնշանագիրս արծարծել»: Եթէ մինչեւ Մեսրոպ, ոչ ոք կրցած էր գանոնք գործածել, ո՛չ ալ ուրեմն Դանիել: Կորսուած նշանագրեր գտնելէ ետք, գանոնք դիւանի մէջ պահելը՝ յարուցանել կամ «արծարծել» չէ: Յարուցանել կ'ըլլայ երբ գործածուի: Արդ ասիկա չըբաւ Դանիել: Ուստի իրեն չի վերաբերիր Կորիւնի «յարուցեալք» բայը:

— Ո՛չ ալ Մեսրոպի կը վերաբերի «յարուցանել» բայը:

Կորիւն «յարուցեալք» բառը կը գործածէ միշտ հոն ուր Մեսրոպը ձախողած կը հոչակէ: Ի՞նչպէս կարելի է յարութիւն կոչել ձախողութիւն մը, որ վիճակուեցաւ Մեսրոպի, երկու տարիներու փորձարկումէ մը ետք:

Հետեւաբար Կորիւնի «յարուցեալք» բառին գործողութիւնը պատահած ըլլալու է նախա-մեսրոպեան շրջանի մը

մէջ: Կորիւնի «յայլոց դպրութեանց» բացատրութիւնն ալ կը համընկնի այդ նախա-մեարդական շրջանին հետ, ուր գետեղուած է այդ գիրքերուն ծագումը:

Այդ նախա-մեարդական շրջանը, ըստ մեզի, կը վերաբերի հայ հեթանոսական շրջանին, մեհենական պաշտամունքի օրերուն: Այդ լիութեամբ նշանագրերը որդեգրուեցան հայ բուրմերուն կողմէ, պահպանուեցան մի միայն Հայոց մօտ, մինչ նախապէս ուրիշ ազգեր ալ կը գործածէին զանոնք:

Ինչո՞ւ բուրմերը եւ ոչ այլ ոք: Որովհետեւ հայ բուրմերէն զատ ուրիշ սեփականատէր չենք տեսներ Հայոց Պատմութեան մէջ, ինչպէս պիտի փորձենք փաստել:

ԴԱՆԻԷԼ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԴԵՐԸ

ԻՐ ԱՆՈՒՆԸ ԿՐՈՂ

ՆՇԱՆԱԳՐԵՐՈՒՆ ՀԱՆԴԷՊ

Խորեմացի, հայ նշանագրերուն առնչութեամբ, որոշ դեր մը կը վերագրէ Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսին, նշանագրերը կոչելով «յարմարեալ ի Դանիէլ եպիսկոպոսէ»: «Յարմարեցում» ի այս աշխատանքը առիթ կ'ընծայէ կարգ մը հայ թէ օտար բանասէրներու Դանիէլ ասորին նկատելու որպէս հեղինակը իր անունը կրող հայ նշանագրերուն: Հարկ է հոս լուսաբանել Դանիէլի դերը՝ հայ նշանագրերու գիւտին մէջ:

Մեր համոզումն է, թէ Դանիէլ չէ ստեղծած ո՛չ ալ հրնարած է զանոնք: Դանիէլ նախ հանդիպած է անոնց, տեղ մը գտած է զանոնք ինչպէս անցորդ մը փողոցէն դրամապանակ մը կը գտնէ ու ժամանակ մը ետք կը վերադարձնէ զայն իր տէրերուն: Առաւել, Դանիէլ եպիսկոպոս լուծած է այդ նշանագրերը ընթեռնելու բանալին ու այդ գաղտնիքը փոխանցած է Մեարդպի:

ա. ԴԱՆԻԷԼ ԱՍՈՐԻՆ ԶԷ ՀՆԱՐԱԾ

ՀԱՅ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

Վերադառնանք մեր պատմագիրներուն վկայութեան: Կորիւն, Դանիէլ ասորիի անձը Հայոց Պատմութեան

մէջ կը ներմուծէ հետեւեալ տողով. — «Յայնժամ պատմէր նոցա արքայն վասն *առն ուրումն ասորւոյ եպիսկոպոսի ազնւականի, Դանիէլ անուն կոչեցելոյ, որոյ ՅԱՆԿԱՐԾ ՈՒՐՈՒՄՆ նշանագիրս աղփարեսաց հայերէն լեզուի*»:

Մէջքերուած այս պարբերութիւնը՝ մեզի հասած բոլոր ձեռագրերուն մէջ, բա՛յ չունի: Հետեւաբար Դանիէլի դերը անորոշ կը մնայ: Ոմանք նախադասութեան մէջ *գրեալ* բայը աւելցուցած են: Այս պատճառով, բանասէրներ այս նախադասութիւնը կը թարգմանեն այսպէս. — Դանիէլ կոչուող անձ մը յանկարծակի (գտաւ կամ գրեց) հայերէն լեզուի այբուբենը:

Ո՞րն է Կորիւնի իսկական միտքը Դանիէլի դերին մասին. Դանիէլ հայ նշանագրերը գտա՞ւ թէ գրեց: Եթէ Դանիէլ զանոնք գրեց, ուրեմն ան է հեղինակը: Իսկ եթէ գտաւ զանոնք, ո՛չ: Այս նախադասութիւնը գրաբար բնագրին մէջ բայ չունենալով, իմաստին բանալին կը կեդրոնանայ *յանկարծ ուրեմն* ասոյթին վրայ: Ան պահպանուած է բոլոր ձեռագրերուն մէջ: Ան պիտի եղանակաւորէ այս բայագուրկ նախադասութեան վերջանումը:

Կշռենք այս ասոյթին քերականական տարողութիւնը գրաբարի մէջ, նշդելու համար Դանիէլի կատարած դերը:

• *Յանկարծ ուրեմն* ասոյթը երկու բան կրնայ նշանակել: Կա՛մ կը նշանակէ յանկարծական *կերպով* բանի մը պատահիլը: Կա՛մ ալ կը նշանակէ չկարծուած *տեղէ* մը գործողութիւն մը:

Երբ նշանակէ յանկարծական *կերպով* գործողութիւն մը, նախադասութիւնը անպայման լրացուցիչ բայ մը կը պահանջէ՝ իր իմաստը ամբողջացնելու համար: Որովհետեւ չ'ըսուիր. — «Անսպասելի կերպով Դանիէլ նշանագրերը հայերէն լեզուի»: Հարկ է նախադասութիւնը ամբողջացնել «ստեղծեց, գտաւ, գրեց» կամ որեւէ ուրիշ բայով մը, որ եղանակաւորէ հեղինակին միտքը:

Իսկ երբ ասոյթը կը նշանակէ չկարծուած *տեղէ* մը գործողութիւն մը, նախադասութիւնը կրնայ առանց բայի մնալ գրաբարեան ռոնով, մակբայը լրացնելով պակասող բային իմաստը: Այս է պարագան ներկայ բնագրին: Երբ ըն-

թերցողը կարդայ «Դանիել հայ նշանագրերը չկարծուած տեղէ մը», բնականաբար կը մղուի գայն լրացնելու «գտաւ» բայով, քանի որ տեղի իմաստը պիտի թելադրէ սոյն գտնել բայը:

Այն ձեռագրերը, որոնք «յանկարծ ուրեմն» ասոյթը հասկցած են տեղի իմաստով, առանց բայի պահպանած են բնագիրը: Իսկ այն ձեռագրերը, որոնք «յանկարծ ուրեմն» ասոյթը ըմբռնած են յանկարծակի կերպով, նախադասութեան իմաստը արդարացիօրէն թերի գտած են, ուստի բնագրին մէջ գրեալ բայը աւելցուցած են: Արդ, ըստ բանասիրութեան կանոններուն, աւելցնելը գէշ նշան է բնագրի մը հարազատութեան նկատմամբ, ինչպէս գիտեն բանասէրները:

Այլուստ, ի՞նչ իմաստ ունի Դանիելի վերագրուած «յանկարծակի կերպով գրուած նշանագրեր» բացատրութիւնը: Ի՞նչպէս նշանագիր մը կրնայ յանկարծակի կերպով գրուիլ, նոյնիսկ Դանիելի կողմէ: Եթէ բայ մը աւելցնել պէտք էր այս նախադասութեան, անկա գտեալ բայը ըլլալու էր, ինչպէս ըրած է Մ. Արեղեան, բայ մը որ թելադրուած է Կորինի գործածած սա միւս բառէն. *յանկարծագիւտ*, որ կը նշանակէ յանկարծօրէն գտնուած, անկարծելի կերպով գրուած: Ու այս պարագային, արդէն կը բնորոշուի Դանիելի կատարած գործը. Դանիել իր գիրերը ո՛չ թէ ստեղծեց, այլ գտաւ:

• Սակայն կարգ մը բանասէրներ կը համարին, թէ Դանիել ինք գրած է հայ գիրերը: Առ այս, կը հիմնուին Կորինի հետեւեալ տողին վրայ. ըստ Կորինի, Սահակ եւ Մեսրոպ իմանալով, թէ հայկական նշանագրեր կան Դանիելի մօտ, դրդեցին արքան հետաքրքրուելու «վասն գրելոյն ի Դանիէլէ» (*): Ուրեմն, կ'եզրակացնեն, Դանիել գրած էր այդ նշանագրերը, զանոնք հնարած էր:

Բայց *գրելոյն* բայը՝ հնարելու իմաստ չունի: *Գրելոյն* կը նշանակէ գրի առնուած, արձանագրուած բան:

Գրեալն = Գրի առնուած բան:

(*) Մ. Արեղեան կարծած է զայն ուղղել «գրելոյն» բայը փոխելով «գտելոյն»ի:

Գրելոյն = Գրի առնուած բանին:

Վասն գրելոյն = Գրի առնուած բանին համար:

Դանիէլ իր նշանագրերը ինք գրի առած էր, գրաւոր պահած էր իր մօտ: Հարէլ երէցը, ըստ Փարպեցիի, զանոնք տեսած էր: Եթէ տեսած էր, ուստի գրուած էին: Գրի առնել, արձանագրել, ասիկա է գործը, զոր Կորիւն կը վերագրէ Դանիէլին:

Կորիւնին ձայնակցելով՝ Փարպեցին եւ Խորենացին այդ նշանագրերը կը կոչեն «գլաղնջուց գտեալ շարագիրս (կամ) նշանագիրս տառից»: Արդ Դանիէլ ինչպէ՞ս կրնար հայրն ըլլալ այն նշանագրերուն, որոնք ըստ Կորիւնի, ապրած էին «ուրիշներու դպրութեանց» մէջ, ու մեռած՝ Դանիէլէ առաջ. իսկ ըստ Փարպեցիի եւ Խորենացիի «վաղուց գտնուած» նշանագրեր էին: Փարպեցի կը մանրամասնէ, թէ այդ նշանագրերը չհնարուեցան Դանիէլի կողմէ, այլ *Կայիւն* Դանիէլի մօտ. «առ որում նշանագիրք հայերէն կային»:

Դանիէլ չէր կրնար ստեղծել իրմէ առաջ գոյութիւն ունեցած եւ այլոց դպրութեանց պատկանած գիրերը: Դանիէլի գիտարարութիւնը կը սահմանափակուի այդ նշանագրերը գտած ու պահպանած ըլլալուն մէջ, որուն համար շնորհաւարտ կը մնանք միշտ:

բ. ԴԱՆԻԷԼ ԻՆՉ ԻՄԱՍՏՈՎ

«ՅԱՐՄԱՐԵՑՈՒՑ» ՀԱՅ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

Հոս ուրիշ հարց մը կը ծագի. Դանիէլ ասորին հայ նշանագրերը եթէ իսկ չհնարեց, արդեօք զանոնք անփոփոխ յանձնեց Հայերուն, այնպէս ինչպէս գտած էր, թէ ընդհակառակն՝ անոնց վրայ աշխատանք տարաւ, «յարմարեցում»ի աշխատանք, ինչպէս կը վկայէ Խորենացին:

Ի՞նչ բանի մէջ կը կայանար այդ «յարմարեցումը»: Խորենացի կու տայ պատասխանը. «կարգեալ ըստ ձեւոյ օրինակի յունականին գլաղնջուց գրեալ շարագիրս տառից»: Ուրեմն Դանիէլի կատարած յարմարեցումը, ըստ Խորենա-

ցիի, կը կայանայ կարգաւորումի մը մէջ: Սեմական կարգաւորում կար, յունական կարգաւորում կար: Դանիէլ ասորին իր նշանագրերուն կարգաւորումը կատարած էր ըստ յունականին:

Բայց Փարպեցի այս նոյն գործողութիւնը գրեթէ բառացի կը վերագրէ Ս. Մեսրոպի, ըսելով. — «Զարթոյց աստուածային շնորհն (զՄեսրոպ) ի ցանկութիւնս այս. *կարգել զվաղն ջուցն գտեալ շարագիրս տառիցն*»: Ու աւելի մանրամասնելով, Փարպեցի կը շարունակէ. «Հանդիպեցուցանէր գիայերէն աթուրայս ըստ կարգին սիլովբայից Յունաց»:

Կը կարծենք, թէ Խորենացիի ներկայ բնագիրը, Դանիէլի վերագրելով յարմարեցումի աշխատանք մը «ըստ օրինակին յունականին», հակասութեան մէջ կ'իյնայ: Նախ, ինչո՞ւ ասորի մը *յունականի* վրայէն պիտի կարգէր հայ նշանագրերը: Ապա, եթէ Դանիէլ հայ նշանագրերը յունականին վրայով կարգած էր, ինչո՞ւ հետագային Մեսրոպ նոյն գործը պիտի ընէր՝ ըստ վկայութեան թէ՛ Կորիւնի, թէ՛ Փարպեցիի եւ նոյնիսկ Խորենացիի, որ այս նոյն գործողութիւնը պիտի վերագրէր Պղատոնի ու Հոռոփանոսի:

Եթէ Խորենացիի բնագրէն վերցուի Դանիէլին վերագրուած «ըստ օրինակի յունականին» գործողութիւնը, Քերթոզահօր պատմումը աւելի ներդաշնակ պիտի ստացուի:

*

Երեւ պատմագիրները համաձայն են Դանիէլի կատարած ուրիշ մէկ նախաձեռնութեան շուրջ, որ հետեւեալն է. Հաբէլ երէցը Դանիէլեան նշանագրերը Վոսմշապուհին չյանձնած, անոնց մասին «տեղեկանայր ի Դանիէլէ»: Դանիէլ հայ նշանագրերու մասին բաներ մը գիտեր, զորս փոխանցեց Հաբէլին, Հաբէլն ալ Մեսրոպին: Արդ ի՞նչ էր Դանիէլին գիտցածը:

Կորիւնի բնագիրը թերի հասած է, բայց Փարպեցի կ'ամբողջացնէ գայն երբ կը գրէ այս մասին. Հաբէլ Դանիէլէն «տեղեկանայր *զհարգ* նշանագրացն»: Փարպեցիի այս տողը Կորիւնինն է: Բանասէրները գիտեն, թէ Փարպեցին երբեմն բառացի կը մէջբերէ Կորիւնը, եւ չի ծածկեր ասկա:

Կորիւնի այս տողը քերականական թերի կառոյց ունի, ինչ որ կը սրբագրուի եթէ այդ տողէն ինկած *զկարգ* բառը հոն ետ դրուի եւ կարդացուի. «տեղեկանայր ի Դանիէլէ (զկարգ) նշանագրացն»:

Ամէն նշանագիր, յատկապէս անձայնաւոր այբուրենի պարագային, ունէր իր «կարգ»ը, այսինքն՝ վանկերն իրարու զօդելու կանոնը: Դանիէլ Եպիսկոպոսը ասորի էր, ուստի ծանօթ էր սեմական «կարգ»ին ու որպէս այդ տեղեակ էր հայ նշանագրերուն կանոնին: Այս գիտութիւնն է, որ փոխանցեց Մեսրոպի ու Մեսրոպ կրցաւ անոնցմով նախափորձեր կատարել:

Ուստի՞ էր Դանիէլի այս գիտութիւնը, պիտի պատասխանեմք այլ տեղ: Այժմէն ըսեմք, թէ Դանիէլի դերը կրկնակի էր. առաջին՝ իր մօտ գրաւոր պահած էր հայ նշանագրերը, զորս գտած էր լուսաբանելի պայմաններու մէջ. երկրորդ՝ զանոնք կարդալ գիտէր ու այդ գիտութիւնը փոխանցեց Հայերուն:

ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ՄԵՀԵՆԱԳՐԵՐՆ ԵՆ

Ինչպէս տեսանք, մեր պատմագիրները որոշ տեղեկութիւն մը ունէին Դանիէլեան նշանագրերուն անցեալի ուղիսականին մասին, զանոնք կոչելով «յայլոց դպրութեանց», «վաղնշուց գտեալ» նշանագրեր. խորհրդասօղ ասոյթներ, որոնք մեր աչքերուն որոշ գաղտնապահութիւն մը կը յայտնաբերեն. խոհեմ զգուշաւորութիւն մը հայ մատենագիրներուն կողմէ:

Տեսանք նաեւ, թէ Արփունիքն ու Եկեղեցականութիւնը անվերապահօրէն ընդունեցան Դանիէլեան նշանագրերուն հայկականութիւնը: Հաւատացին այդ հայկականութեան, եւ որպէս փաստ՝ ժողովեցին հայ մանկտին Մեսրոպի շուրջ եւ փորձեցին այդ գիրերը «արծարծել, ի կիր արկանել» հայկական լեզուին ի սպաս:

Դանիելեան նշանագրերուն հայկական յորջորջուիլը չգարմացուց Հայաստան աշխարհի գարգացած դասակարգը, Արքունիքն ու Կղերը: Ընդհակառակն, անոնք ձեռք ձեռքի տուած, պետական մակարդակով մարդ ուղարկեցին Միջագետք, զանոնք շուտով Հայաստան բերին ու ազգովին ուրախութիւն սարքեցին:

Երեւ մատենագիրներուն մօտ եւս, գարմանքի կամ բերահաւատութեան ո՛չ մէկ նշան, Դանիելեան նշանագրերուն հայկականութեան հանդէպ: Ո՛չ միայն չգարմացան, այլ կարծէք գիտէին արդէն անոնց գոյութիւնը, կարծէք ծանօթութիւններ ունէին անոնց անցեալին մասին նաեւ:

Գիտէին: Դանիելեան նշանագրերուն յայտնուիլը «գիւտ» կոչեցին: Կորին գայն անուանեց «յանկարծագիւտ», իսկ Փարպեցի «գիւտ»: Այս համարժէք բառերուն կիրարկումը անգամ մը եւս կը փաստէ, թէ անոնց հեղինակները համոզուած էին Դանիելեան նշանագրերուն կանխաւ գոյութեան մասին: դադրած բայց չմոռցուած իրողութիւն մըն էին անոնք Հայոց համար: Այս պատճառով ուրախացան, կորսուած ոչխարը գտնող հովիւին պէս:

Ինչո՞ւ Կորին գայն կը կոչէ «յանկարծագիւտ», այսինքն՝ անկարծելիօրէն գտնուած: Ի՞նչ բանը յանկարծակի էր: Երբ մեռած կը կարծես, ողջ կը գտնես: Երբ անձրեւ կ'ակրնկալես, արեւ կը պատահի: Հայերը գիտէին, թէ գոյութիւն ունէին վաղնջական ժամանակներու մէջ գործածուած հայ նշանագրեր: Բայց վաղուց կորած ու ցմիշտ կորսուած կը կարծէին: Անակնկալը այն է, թէ անոնք չեն մեռած, կը վերայայտնուին անսպասելիօրէն Միջագետքի մէջ, ասորի եպիսկոպոսի մը մօտ:

Մեսրոպ անգամ յոյս չունէր զանոնք վերագտնելու: Ինք որ գրեթէ քառ քառ, ժայռ առ ժայռ գիտէր Հայաստանի հեթանոսական նախկին որջերը, բնաւ չէր հանդիպած անոնց: Թերեւս գիտէր նաեւ, թէ ինչու ջնջուած էին անոնք: Ուստի բնաւ յոյս չունէր որ, 100 տարի կորած համարուելէ ետք, անոնք կրկին յայտնուէին Միջագետքի մէջ:

Կորինի *յանկարծագիւտ խնդրելին* ասոյթը արդեօք չի՞ մատնանշեր, թէ Դանիելի մօտ յանկարծուստ գտնուած

գիրքերը, Մեսրոպի բո՛ւն փնտռածներն էին: Ճիշդ է, թէ մի-
այն մէկ ձեռագիր ունի այդ «Խնդրելին» բառը, միւսները
կ'ըսեն. «Առեալ գյանկարծագիւտն» Խնդրելին հայցէին յար-
փայէն»: Սակայն «Խնդրելի» բառը կար նաեւ նախորդ պար-
բերութեան մէջ. «Ազդ առնէին ապա եւ գկանխագոյն *խնդրե-*
լին իւրեանց թագաւորին Հայոց»: Այսինքն՝ այն ինչը, որ
կը փնտռէին նախապէս. ո՞րն էր ատիկա. «հասանելի գիւտ
նշանագրաց Հայաստան ազգին»:

Վարդան Պատմիչ (ԺԲ.) մեզի նման կարդացած է Կո-
րիւնի բնագիրը. «Տայ նմա Աստուած *գխնդրելին*՝ 14 գիրս»:

*

ԳԻԻՏ բառի իմաստը, գրաբարի եւ աշխարհաբարի
մէջ, տարբեր առումներ ունի:

Աշխարհաբարի համար՝ գիւտը համագօր է գիւտ մը
ընելու, այսինքն նախապէս գոյութիւն չունեցող բան մը հը-
նարելու: Գիւտը՝ գիւտարարութիւն է, ինչպէս տպագրու-
թեան գիւտը Կիւթենպերկի ձեռքով:

Գրաբարեան իմաստով, գիւտը՝ վերագտնել է կորսը-
ւած բան մը: Այս ըմբռնումով, Գրաբարը կը խօսի Գ. Լու-
սաւորչի նշխարներու Գիւտի մասին, կամ Գիւտխաչի տօնին
մասին, կամ մեր օրով՝ Քոլումպոսի Նոր Աշխարհի գիւտի
մասին, այս տարբերութեամբ, որ Քոլումպոս Հնդկաստանը
փնտռեց, Ամերիկան գտաւ:

Բացայայտ իրողութիւն է թէ որեւէ բան կորսնցնել է
առաջ, պէտք է գայն ունեցած ըլլալ: Մարդ իր չունեցած
դրամապանակը չի կրնար վերագտնել, պարզապէս որովհե-
տեւ չի կրնար չունեցածը կորսնցնել: Գրաբարի հիման
վրայ, Մեսրոպի շրջանի Հայերը կը խորհէին, թէ Դանիէլեան
նշանագրերը, զորս օր մը կորսնցուցած էին, հիմա կրկին
կը գտնէին Դանիէլի մօտ: Այս պատճառով, գայն կը կոչէին
գիւտ, յանկարծագիւտ...:

*

Բայց այս խորհրդաւոր նշանագրերը՝ Հայոց Պատ-
մութեան ո՞րմէկ ժամանակին մէջ մերը եղած էին: Ո՞ր շրջա-
նին կ'ակնարկեն «վաղնջական ժամանակները», մեր ո՞րմէկ

անցեալին մէջ գործածուած էին Հայերուս կողմէ ու այդ պատճառով՝ «հայկական» դարձած էին: Ժամն է որ լուսաբանենք այս հարցը:

Մեր հեթանոսական վաղ անցեալը՝ Գիրի ու Դպրութեան երկու կեդրոն նանչցած է. մին՝ Արփունիքը, միւսը՝ Մեհեանը: Պալատն ու Տանարը հայ դպրութեան երկու եւ միակ օճախները եղած են: Քրիստոնէութեան շրջանին, եկեղեցին յաջորդած է մեհեաններուն: Արդ հեթանոսական շրջանի այս երկու օճախներէն ո՞րմէկուն պատկանած են Դանիէլեան նշանագրերը:

• Դանիէլեան նշանագրերը չէին գործածուած Արփունիքին մէջ:

Ծանօթ են մեզի Արփունիքին մէջ գործածուած գիրերը եւ լեզուները, գէթ Արտաշէսեան Հարստութենէն մինչեւ Ս. Մեսրոպ: Ըստ Խորենացիի (Ա., Գլ. Գ.) Արփունիքը իր շուրջ կը խմբէր պալատական կամ պետական պաշտօնատարները, գրաւոր պահպանելու համար կալուածագրական, ժառանգական փոխանցումներու, գանազան դաշնագրութիւններու վաւերաթուղթերը: Առ այս, Արփունիքը կը պահէր դպիրներ եւ դիւանապետներ: Բոլոր այս պետական գործերուն գրանումնէն զատ, Արփունիքը Մշակոյթ ալ կը սնուցանէր, իր շուրջ կը խմբէր արուեստի մարդիկ (գուսաններ), պատմագիրներ ու դաստիարակներ: Արփայորդիները կը դաստիարակուէին ու կը ստեղծագործէին յունարէն լեզուով ու գրութեամբ: Հայոց արփունի դրամները կը կրէին յունական մակագրութիւն:

Իսկ Արշակունեաց թագաւորութեան շրջանին, յատկապէս Հայաստանի 387ի բաժանումէն ետք, յունարէնի կողմէն կը յայտնուի նաեւ պարսկերէնը: Խորենացին, յանդիմանելով հայ անուսումնասէր նախարարները, որոնք իրենք գիրենք կ'արդարացնէին «մեզ մօտ գիր չկայ» գոչելով, կ'ըսէ թէ մեզ մօտ կային պարսկական եւ յունական գիրերը: Փարպեցին ալ, իր հերթին, կը յաւելու, թէ «ասորի եւ յոյն գրութեամբ կը կատարուէին հայ թագաւորաց գործերը, արփունի դպիրներու ձեռքով»: Թէ՛ Խորենացիի թէ՛ Փարպեցիի վկայութիւնները կը վերաբերին Արփունիքէն ներս գործածուած

օտար գիրքերուն, որոնց մէջ հայերէն գիր չենք տեսներ:

Հայ Արքունիքին մէջ հայերէն գիրք չէին գործածուեր: Սահակ եւ Մեսրոպ, խթանելու ու խանդավառելու համար Վոսմշապուհ արքան Հայ Գիրի գիտը հետապնդելու, կը վստահեցնէին զինք, թէ Հայ Գիրքերու գիտով՝ արքան շատ աւելի մեծ պատիւներու պիտի հասնէր քան «նախնիքն քո էին յազգէ Արշակունեաց»: Անիկա, Հայ թագաւորներուն մէջ, առաջնութիւնը պիտի խլէր Հայ Գիրքերու գիտով: Այս բոլորը կը փաստեն, թէ Վոսմշապուհէն առաջ Արքունիքի մէջ հայ գիր գոյութիւն չունէր: Հետեւաբար Դանիէլեան «հայկական» նշանագրերը չէին պատկաներ արքունի կեդրոնին:

Այլուստ, մինչեւ օրս պատմական Հայաստանի մէջ յայտնաբերուած բոլոր յուշարձանները արքունական են, եւ բոլորն ալ օտարաւոր. ուրարտական, արամեական, յունական, լատինական, եւն.: Այս տառացուցակին մէջ բացակայ են Դանիէլեան նշանագրերը: Անոնք չէին պատկաներ արքունական կեդրոններուն: Հետեւաբար զանոնք որոնելու ենք Հայ Դպրութեան երկրորդ կեդրոնին՝ մեհեմեականին մէջ:

• Հայ մեհեմեական կեդրոններուն մէջ Գիր ու Դպրութիւն գոյութիւն ունեցած է: Ասիկա փաստուած է թէ՛ Ագաթանգեղոսի եւ թէ՛ Խորենացիի վկայութիւններով:

Ագաթանգեղոսի Պատմութիւնը կը յիշատակէ հեթանոս Հայաստանի մէջ մեհեմեական գիրի գոյութիւնը, երբ կը նկարագրէ Տրդատի մղած պայքարը մեհեմեաներուն դէմ: Մինչ Գրիգոր ու Տրդատ Հայոց բռնի քրիստոնեացումի գործը կը շարունակէին, իրենց նամբուն վրայ հանդիպեցան «երազացոյց երազահան պաշտաման Տրի դից, դպրի գիտութեան քրմաց, անուանեալ գրչի Որմզդի, ուսման նարտարութեան մեհեման»: *Ուսում, դիւան, գրիչ* բառեր են, որոնք ո՛չ միայն կը մատնանշեն կազմակերպուած Մշակոյթի մը գոյութիւնը մեհեմեական կեդրոններուն մէջ, այլ նաեւ անոր *գրաւոր* գոյութիւնը, անկախաբար այն վիճաբանուած հարցէն, թէ արդեօք Տիր ա՞նձ մըն էր, թէ Դպրութեան հայ աստուծը:

Խորենացի կը պատմէ, թէ Բարդաժան (Բ. դարի ասո-

րի պատմագիր) երբ չյաջողեցաւ իր հերձուածող քրիստոնէութիւնը տարածել Հայոց մէջ, «եմուտ նա յամուրն Անի (Դարանաղեաց գաւառի մեհեմական կեդրոն), էջ *ընթերցեալ* գմեհեմական պատմութիւնն, յորում եւ զգործս թագաւորաց: Եւ փոխեալ գամեմայն ի լեզու ասորի, որ եւ ապա անտի հեղաւ ի յոյն բան»: (Ա. գլ. 66):

Բարդաժանի այս դրուագով, կ'իմանանք մեր Քերթոզահայրէն, թէ Անիի պաշտամունքի կեդրոնին մէջ մեհեմական *գրաւոր* պատմութիւն մը գոյութիւն ունէր, քանի որ Բարդաժան կը կարդայ զայն ու կը թարգմանէ: Այդ պատմութիւնը միայն կրօնական չէր. հոն կը յիշուէին «գործք թագաւորաց», քանի որ այդ շրջանին՝ արքան նաեւ կրօնապետ էր:

Թէ՛ Ագաթանգեղոսի թէ՛ Խորենացիի յիշատակած այս վայրերը՝ մեհեմական կեդրոններ էին, հեթանոսական պաշտամունքը գրչութեամբ պահպանած օճախներ:

*

Արդ ի՞նչ գիրքեր էին մեհեմական կեդրոններու այդ նշանագրերը:

Դժուար է, դարերու հեռաւորութեան պատճառով եւ բացայայտ փաստերու չգոյութեան հետեւանալով, անվարան պատասխան տալ: Սակայն կը խորհինք, թէ այդ մեհեմական գիրքերը կրնան նաեւ Դանիէլեան նշանագրերը ըլլալ: Կը հիմնուինք հետեւեալ պատճառաբանութեան վրայ:

1. Դանիէլեան նշանագրերը պատկանած էին մեր պատմական անցեալին: Անոնք հայ ճանչցուած էին, որովհետեւ Հայերու կողմէ գործածուած էին վաղնջական ժամանակներու մէջ, ինչպէս ըսինք: Արդ Արքունիքը չէր գործածած զանոնք: Իսկ եթէ Մեհեմաններն ալ չգործածեցին զանոնք, ո՞ր գործածութեան անոնք: Ո՛չ ոք կը մնայ մեր հայ անցեալին մէջ Դանիէլեան նշանագրերը գործածող: Ի՞նչ բանով ուրեմն այդ նշանագրերը իրաւունք ստացած էին հայ ճանչցուելու: Դանիէլեան նշանագրերը նոյնանալու են մեհեմականներուն հետ: Ապա թէ ոչ, որոնելու ենք, թէ Հայոց մօտ ո՞ր գործածութեան անոնք, Արքունիքէն եւ Մեհեմաններէն դուրս, քանի որ գործածութեան տեղ մը:

2. Արժուինքէն աւելի «վաղնջական» է քրմական պաշտամունքը Ազգերու մօտ: Այդ պաշտամունքը կանխած է թագաւորութեան հիմնումը բոլոր ժողովուրդներուն հոյ: Նոյնը նաեւ Հայաստանի մէջ: Հայ թագաւորութեան հիմնումէն առիւն, ծանօթ են մեզի այն գիրքերը որոնք գործածուեցան Արժուինքի մէջ, ինչպէս ըսինք: Արդ հոն չկան Դանիէլեանները: Անոնց «վաղնջական» դրոշմն ու խորհրդաւորութիւնը կ'արդարանայ միայն քրմական գործածութեան մէջ:

3. Դանիէլեան նշանագրերը «յայտն դպրութեանց» պտուղ ըլլալով, ծանօթ ըլլալու էին նաեւ «այլոց», այսինքն՝ ոչ-Հայերուն: Այս ոչ-հայերուն կը պատկանէր Բարդաճան ասորին, որ Անիի մեհեմական ամրոցին մէջ արձանագրուած քրմական պատմութիւնը կրցաւ ընթեռնուլ, առանց Հայ ըլլալու: Դանիէլեան նշանագրերու օտարածին ծագումը կը նպաստէ զանոնք նոյնացնելու Բարդաճանի կարգալ կրցած մեհեմական գրերուն հետ, Անիի մեհեմական ամրոցին մէջ:

4. Հայոց անցեալին մէջ, Դանիէլեան նշանագրերու գործածութենէն ո՛չ մէկ նմոյշ չէ հասած մեզի: Նմանապէս մեհեմական նշանագրերէն: մինչեւ օրս Հայաստանի մէջ վերապրած են օտարագրի հին ու նոր արձանագրութիւններ: Ու այս բոլորին մէջ, մեր անցեալին պատկանած՝ չկան միմիայն մեհեմականն ու Դանիէլեանը: Զարմանալի զուգահիւսութիւն. թէ՛ մեհեմական գիրը թէ՛ Դանիէլեան գիրը վաղնջական ժամանակներու մէջ գործածուած են նոյն Հայերուն կողմէ, ու միայն այս երկուքը չկան Հայաստանի մէջ: Զրկւալ թէ նոյնն ըլլան անոնք...:

5. Հայոց Պատմութենէն տեղեակ ենք, թէ քրիստոնէութեան մուտքով, մեհեմանները քանդուեցան, ու անոնց քանդումին հետ, ջնջուեցան հոն կիրարկուած մեհեմական գիրքերը: Անոնց հետքն անգամ չմնաց մայր հողին վրայ, այս մոլուցքին դիմաց: Եթէ մեհեմական գիրը վերապրէր, պիտի վերապրէր հալածանքի վայրէն դուրս, նակատագրի ուժով: Արդ Դանիէլեան նշանագրերը եկան դուրսերէն, անյայտ անցեալով ու Հայոց անունով: Անյայտութեան ծոցէն ու հալածանքին կեդրոններէն հեռու մէկ վայրէն դուրս կու գայ գիր մը, «յանկարծ ուրեմն» եւ «զվաղնջուց գրեալ» եւ «թաղ-

եալ եւ յարուցեալ»։ Ու այս Դանիէլեան անծանօթ նշանագրերերը իսկոյն կ'որդեգրուին Հայերուն կողմէ։ Կը ճանչցուին ու կ'ընդունուին որպէս հայկական։ Ինչո՞ւ. որովհետեւ Հայը կը ճանչնար զանոնք, *գիտէր* թէ նախապէս կային։

Մեհեմեական գիրերուն յաւէտ անհետացումն ու Դանիէլեան նշանագրերուն յանկարծուստ յայտնուումը՝ նոյն իրողութեան երկու տարբեր երեսները կը ներկայացնեն։

*

Այժմ լսենք հետեւեալ առարկութիւնը. — «Այդ մեհեմեական գրականութենէն ոչինչ չէ հասած մեզի, ո՛չ գիրով, ո՛չ լեզուով։ Ոչինչ։ Եթէ մեհեմեագրութիւն մը գոյութիւն ունեցած ըլլար մեզ մօտ, անկէ գէթ պատառիկ մը վերապրած պիտի ըլլար։ Միայն օտար արձանագրութիւններուն մեզի հասնիլը՝ կը փաստէ. թէ մեհեմեական գիր ու գրական գոյութիւն չէ ունեցած մեզ մօտ»։

Մինչեւ օրս, Հայաստանի ո՛չ մէկ քարին վրայ պարսկական արձանագրութիւն կամ պատառիկ չէ հասած։ Պէ՞տք է հետեւցնել, թէ պարսկերէնը չէր գործածուեր Հայաստանի մէջ, հակառակ Խորենացիի եւ օտարներու վկայութեան։

Հայաստանի մեհեմեաներէն շատեր չեն վերապրած այսօր, ո՛չ միայն մեր՝ 20-րդ դարի մարդերուս համար, այլ շատ աւելի վաղ ժամանակներուն մէջ, օրինակ՝ Մեսրոպի շրջանին իսկ։ Եթէ մեհեմեաներ անհետացան քարտէսէն, մեհեմեագրերը ի՞նչպէս վերապրէին։ Անոնց քանդումին մոլեգնութեան վկայ են Ագաթանգեղոսի սոյն տողերը (գորս յիշողութեամբ կը մէջբերեմ). «Եւ, այնչափ կորոյս, զի յետ այսորիկ ոչինչ ոք յայսմ տեղուջ նշմարս կարէր գտանել. ո՛չ քարի եւ ո՛չ փայտի, ո՛չ ոսկւոյ եւ ո՛չ արծաթոյ։ Եւ ոչ բնաւ երեւեր թէ լեալ ինչ իցէ անդ»։ Կարծե՞ք հող հրկիզելու պատերազմ մղուած էր անոնց դէմ։ Երբ հեթանոսական պաշտամունքը բնաջնջուեցաւ, պաշտամունքի գիրն ալ բնաջնջուեցաւ։

Բանի մը այժմեան չգոյութիւնը փաստ չէ հարկադրաբար անոր բացարձակ չգոյութեան։ Ծառ մը որ խլուած է իր տեղէն, իր գոյութիւնը կը փաստէ իր բաց թողած պարապու-

թեամբ:

Հայաստանի մէջ մեհենական գիրքերու բացակայութիւնը, երբ ստոյգ գիտեմք թէ անոնք կային, միայն դիտումնաւոր բացակայութիւն կրնայ ըլլալ: Այս բացակայութեան պատճառը կա՛մ մեհենական գիրքի չգոյութիւնն էր եւ կա՛մ անոր դէմ հալածանք մը: Գիտեմք, թէ հայ մեհենագրութիւն կար: Գիտեմք նաեւ թէ եղաւ հալածանք:

ՄԵՀԵՆԱԳՐԵՐՈՒ ԼԵԶՈՒՆ ԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆ ԷՐ

Մեհենական գիրքը՝ պաշտամունքի գիրքը էին: Անոնք կը ծառայէին մանաւանդ պաշտամունքը փոխանցելու ժողովուրդին, որպէս պաշտամունքի հաղորդիչ միջոց:

Մեհենական այդ գրականութեան լեզուն ո՛չ ասորերէն էր — քանի որ Բարդաժան զայն ասորերէնի թարգմանեց —, ո՛չ ալ յունարէն էր, քանի որ հետագային յունարէնի թարգմանուեցաւ, ինչպէս վկայեց Խորենացին:

Ժողովուրդի մը պաշտամունքը կատարուելու է ժողովուրդին լեզուով, հասկնալի ըլլալու համար այդ ժողովուրդին կողմէ: Հայ հեթանոսական պաշտամունքն ալ հայ ժողովուրդին կողմէ հասկնալի ըլլալու համար՝ հայերէն լեզուով կատարուելու էր: Հետեւաբար մեհենագրութեան ո՛չ միայն գիրը, այլ նաեւ լեզուն հայերէն էր: Այս պատճառով, Տրդատ արքան երբ ուզեց հայ ժողովուրդը քրիստոնեայ դարձնել, այդ պաշտամունքին գիրն ու գրականութիւնը փոխեց: Եթէ այդ գիրն ու գրականութիւնը հայերէն չըլլային, թերեւս վերապրած ըլլային:

Թէ՛ Ագաթանգեղոսի թէ՛ Բարդաժանի նկարագրած վայրերը մեհենական կեդրոններ էին: Անոնց բոլորը նոյն հայ ժողովուրդին պաշտամունքին կը ծառայէին, ուստի ունենալու էին այդ ժողովուրդին լեզուն. Հայերէնը:

Հայ հեթանոսական պաշտամունքի լեզուն հայ ըլլալը այնքան բնական է, որ հակառակորդները կարիքն ունին հակառակը փաստելու:

• Բայց ահա տրամաբանական առարկութիւն մը. — «Եթէ քրմական մեհենագրութեան լեզուն Հայերէն էր, ասո-

րի Բարդաժանը ինչպէ՞ս կրցաւ գայն կարդալ ու հասկնալ»:

Բարդաժան ի՞նչպէս կրցաւ հայ մեհեմազրեբը *կարդալ*: Բարդաժան զանոնք կարդաց, որովհետեւ այդ մեհեմազրեբը «ուրիշ դպրութիւններէ» առնուած էին: Ու Բարդաժան տեղեակ էր այդ դպրութիւններուն: Բարդաժանի օրերուն, հայ մեհեմազրեբը կրնային միայն Հայոց յատուկ չըլլալ: Հապա Դանիէլ ասորին ի՞նչպէս կարդաց իր հայ նշանազրեբը:

Հայագիտութիւնը բաւականին ընդհանրացած երեւոյթ էր ասորի կղերականին մօտ, այդ շրջանին: Դանիէլ ասորին եւս հայերէն գիտնալու էր իր նշանազրեբը հայերէն լեզուին «յարմարցնելու» համար, ինչպէս վկայեց Խորենացին: Այլուստ Բարդաժան ասորի քարոզիչը ի՞նչպէս պիտի կարենար Հայոց մօտ քրիստոնէութիւն քարոզել, առանց անոնց լեզուն գիտնալու:

Թէ՛ ասորի Բարդաժանի եւ թէ՛ Դանիէլ ասորիի մօտ նշանազրեբ կարդալու կարողութիւնը յաւելեալ փաստ մը կրնայ ըլլալ, թէ Բարդաժան ու Դանիէլ նոյն մեհեմազրեբը կարդացին. երկուքին կարդացած նշանազրեբը կը նոյնանան:

ՀԱՐՑԱԴՐՈՒՄՆԵՐ, ՍՊԱՍԵԼՈՎ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՓԱՍՏԵՐՈՒ

Ա.) ՈՐՈ՞ՆՔ ԷՒՆ ԱՅԼՈՑ ԴՊՐՈՒԹԵԱՆՑ ՏԷՐԵՐԸ

Այս հարցումին պատասխանը կախում ունի պատմաբաններէն եւ լեզուագէտներէն: Եթէ լեզուաբանները ըսեն, թէ Դանիէլեան նշանազրեբը կը պատկանէին յունական խումբի անձայնաւոր շրջանին կամ հիւսոսեան այբուբենին կամ տուեալ լեզուախումբի մը, պէտք է եզրակացնել, թէ Հայերս զանոնք փոխ առած էինք այդ նախա-յունական կամ հիւսոսական անցեալէն, կամ լուսաբանութեան կարօտ ուրիշ իրողութենէ մը:

Այդ նշանագրերը միայն Հայոց յատուկ չըլլալով, ուրիշներ եւս կրնան գործածած ըլլալ զանոնք Հայերէս առաջ կամ Հայերուս հետ, որպէս նոյն հողամասի կամ մշակոյթի վաղ շրջանի հասարակաց գրչութիւն: Ամէն պարագային, միւս ազգերը լիքն էին զանոնք, Հայերը շարունակած էին առանձինն գործածել, ու այդպէս՝ սոյն նշանագրերը Հայոց անունով ծանօթացնել յաջորդ պատմագիրներուն:

Խորենացի կը բնորոշէ զանոնք որպէս «զվաղնջուց նշանագիրս տառից»: Կը կոչէ նաեւ «մուրացածոյ գծագրութիւն»: Այս մուրացածոյութիւնը կը վերաբերի ոչ թէ լեզւին, այլ «գծագրութեան», այսինքն՝ գիրերու ձեւերուն: Մուրացածոյ նախատական բացատրութիւն չէ, անիկա համապատասխան է Կորիւնի «այլոց դպրութեանց» բացատրութեան: Կը նշանակէ օտարամոյծ: Մուրացածոյ է նաեւ որովհետեւ Խորենացին որոշ դեր մը կը վերագրէ Դանիէլ ասորիին՝ հայ գիրերուն սաղմնաւորման նկատմամբ:

Փարպեցին եւս ունի համանման բառ մը, բայց կ'ակնարկէ ասորական լեզուին գործածութեան, հայ եկեղեցիներէն ներս: Նոյն բառը կը կրկնէ հոն ուր Սահակ, Աստուածաշունչը հայերէնի թարգմանելով, Հայ ժողովուրդը կ'ազատէր «յանօգուտ մուրացածողաբանութենէ»:

Բ.) ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐԸ

ԻՆՉՊԷՍ ԳՏՆՈՒԵՑԱՆ ԴԱՆԻԷԼԻՆ ՄՕՏ

Ասորի եկեղեցականութեան շահագրգռութիւնը Հայոց հանդէպ շատ վաղուց է, աւելի կանուխ քան ասորիներուն գործակցութիւնը Ս. Գրիգորի հետ, Հայաստանի լուսաւորման գծով: Ասորի եկեղեցին Ս. Գրիգորէն առաջ փորձած է քրիստոնէութիւնը ներմուծել Հայաստան, հատուածաբար:

Այդ եկեղեցականներէն մին էր Խորենացիի յիշատակած Բարդաժանը, որ ուզեց իր հերձուածողական քրիստոնէութիւնը տարածել Հայաստանէն ներս, կ'ըսէ Խորենացին: Բարդաժան ասորին ծանօթ ըլլալու էր հայերէն լեզուին: Ծանօթ ըլլալու էր նաեւ մեհենական գրչագրութեան, քանի որ կարդաց Անի ամրոցի մեհենագրերը:

• Ուսկի՞ց ունէր այդ մեհենական գիրքերու ընթերցման գաղտնիքը: Ո՞ւր ստրված էր. Եդեսիա՞, Միջագետք՞:

Երբ Գրիգոր Լուսաւորիչ փութեամբով ըմբոստութիւնը նզմելէ ետք անոնց զաւակները փրստոնեայ դարձուց, անոնցմէ մաս մը յանձնեց ասորի վարժապետներու, Եդեսիա: Այդ քրմագարմ պատանիներուն մէջ կային անձեր, որոնք նախապէս վարժուած էին մեհենագրութեան ու քրմական դպրութեան, մինչդեռ հեթանոս էին: Այդ ասորի գիտնական վարժապետներուն համար բնական հետաքրքրութիւն մըն էր փութեամբով որբացած այս զաւակներէն փառել գաղտնիքը մեհենական նշանագրերուն ու անոնց ընթերցումի բանալին արձանագրուած պահել Եդեսիոյ դիւաններուն մէջ:

Հոն էր որ Դանիէլ ասորի եպիսկոպոսը, տարիներ ետք, անոնց պիտի հանդիպէր, դիւանին մէջ արձանագրուած «հայկական նշանագրեր» տիտղոսին տակ: Ինք եւս գուցէ զանոնք արտագրած էր իր մօտ, իր գիւղին մէջ, գիտնալով որ անոնք հայկական ծագում ունէին, նաեւ տեղեակ ըլլալով որ Հայերը հայ գիրքերու չգոյութենէն կը տառապէին:

Ասորի եկեղեցին, Լուսաւորչի օրերուն, չունէր այդ հեթանոսական գիրքերուն հանդէպ Հայոց նորադարձիկ խորշանքը, այլ ընդհակառակն՝ գիտական հետաքրքրութիւն: Ասորին երկար ժամանակէ ի վեր փրստոնեացած էր, ուստի կրնար զուտ գիտական աչքով եւ ո՛չ թէ նորադարձի մոլեռանդ հայեացքով նայիլ հեթանոս մեհենագրութեան:

Տարիներ ետք, Ս. Մեսրոպ մոյն պայծառ հետաքրքրութեամբ մօտեցաւ անոնց, բայց այս անգամ, եկեղեցական ու փառաքան տուեալները փոխուած ըլլալով, բախեցաւ մոլեռանդ ասորիներու հակառակութեան:

**Գ.) ԻՆՉՈՒՒ ԿՈՐԻԻՆ ՇԱԾԿԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԿԸ
ԳՈՐԾԱԾԷ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ ՆՇԱՆԱԳՐԵՐՈՒՆ
ԱՆՑԵԱԼԻՆ ՄԱՍԻՆ**

Հայ մատենագիրներուն զգուշաւոր արտայայտութիւնները Դանիէլեան նշանագրերուն անցեալին հանդէպ հետեւանքն են ասորական մոլեգնութեան: Կորինի «յայոց դպրութեանց» եւ ուրիշ նման ծածկարանութեամբ ըսուած

նախադասութիւնները կ'ուզէին թաքցնել Դանիէլեան նշանագրերուն հեթանոսական ծագումը:

Պատճառը՝ Մեսրոպի եւ Կորիւնի օրերուն Հայաստանի մէջ ասորական կուսակցութեան հակա-յոյն եւ ռիսերիմ գերակայութիւնն էր, որուն շնորհիւ Լուսաւորչի Աթոռին վրայ ասորի կաթողիկոսներ կը բազմէին: Պատճառը՝ Արեւմուտքի ազդեցութիւնը Հայաստանէն կտրելն էր, որուն ակնարկած է Մ. Արեղեան, մեկնաբանելով Կորիւնի «Վարք Մաշթոցի» երկը:

Ասորական Եկեղեցին օժանդակած էր մեր քրիստոնէացումի առաքելութեան եւ այս հանգամանքով՝ կը ձգտէր պահպանել իր կնիքահայրութեան իրաւունքը հայ նորադարձերու վրայ: Մեսրոպի ու իր աշակերտներուն դէպի Արեւմուտք ձգտումները, Հայ Եկեղեցւոյ ներքին ձերբագատումի բոլոր փորձերը՝ Ասորիներուն կողմէ Պարսից իշխանութեան կը ներկայացուէին որպէս հետադարձ պարսիկ իշխանութեան դէմ: Իսկ միւս եկեղեցական ատեաններու առջեւ՝ մեր արարքները կ'որակուէին որպէս դարձ մը դէպի հեթանոսութիւն, մանաւանդ որ հայ արքունիքի կարգ մը արքաներ ու արքայորդիներ, իրենց յոռի վարքով, առիթ կու տային նման ամբաստանութեան:

Այս պայմաններուն մէջ, Դանիէլեան նշանագրերուն մեհեհնական ծագումը՝ խոցելի կէտ մըն էր Մեսրոպի ու իր հաւատարիմներուն ինքնապաշտպանութեան համար: Որպէսզի այս խոցելի կէտը ծածկեն, Մեսրոպ ու իր աշակերտները հարկադրուեցան շուրջ մէջ պահել անոնց հեթանոսական արմատները, եւ ասորական յարձակումին դէմ ասորի մը գործածել, Դանիէլ ասոր եպիսկոպոսի անձը փառաբանել ու կատարած դերը աւելիով պանծացնել հայ գիրերու գիւտին առընչութեամբ: Մեսրոպի աշակերտները Դանիէլեան հեթանոս նշանագրերը երեւան հանելու Մեսրոպի «յանցանք»ը բեռնուցին այդ «ազնուական եւ բարեպաշտ» ասորիին ուսերուն վրայ:

Նոյն մտահոգութեամբ, Կորիւն թեթեւակի կ'անցնի Հայ Գիրերու գիւտին պարագաներուն վրայէն ու կը նախընտրէ շեշտել այդ գիւտին ընձեռած եւ ընձեռելիք մանաւանդ հոգեւոր բարիքները:

Խորենացին, նաեւ Փարպեցին, երկուքն ալ հալած-
ւած՝ իրենց ժամանակի ասորասէր հատուածին կողմէ, իրենք
եւս հարկադրուեցան գործածել ծածկաբանութիւններ, խօսիլ
«վաղնչական ժամանակներէ» վերապրած նշանագրերու մա-
սին, «մուրացածոյ գիրերու» մասին, ու նմանապէս պատ-
ւաբեր եւ գործօն դեր վերագրել ասորի Դանիէլ «սուրբ»
եպիսկոպոսին:

Դ.) ՀԱՅ ՔՐԻՍՏՈՆԷԱՅՈՒՄԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՄՈՒՆԻՑՔԸ

Ուրիշ բազմաթիւ ազգերու մէջ՝ Քրիստոնէութիւնը
մուտք գործեց, զանազան դարերու ընթացքին: Բայց անոնց
քրիստոնէացումը՝ իրենց մշակոյթին բնաջնջում չպատճա-
ռեց որքան մեզ մօտ: Ինչո՞ւ Քրիստոնէութեան մուտքը մեզ
մօտ՝ այսօր արմատական բնաջնջումի կերպարանք ստա-
ցաւ:

— Միւս ազգերուն մօտ, Քրիստոնէութիւնը առաջին
օրէն պետական կրօն չդարձաւ: Ո՛չ ալ պարտադրուեցաւ պե-
տական գէնքի ուժով:

— Միւս ազգերուն հողային տարածութիւնը աւելի
ընդարձակ ըլլալով՝ իրենց քրիստոնէացումի թուականին,
նոր կրօնը չհրկիզեց միակուլ՝ հեթանոսութեան ստեղծա-
գործութիւնները:

— Միւս ազգերուն մօտ, գիրն ու գրականութիւնը քիչ
թէ շատ կտրած անցած էին իրենց երկրին սահմանները: Եթէ
իսկ իրենց արտադրած մշակոյթը ջնջուէր իրենց սահմաննե-
րուն մէջ, պիտի վերապրէր իրենց սահմաններէն դուրս:

— Միւս ազգերուն հեթանոսութիւնը արտադրած էր
աւելի ընդարձակ գրականութիւն, մինչ մերը՝ միայն մեհե-
նական էր, ժողովրդական անգիր բանահիւսութեան կողքին,
որ նմանապէս կորաւ:

Մենք ունէինք նշանագրերու երկութիւն. մին՝ ար-
քունական, միւսը՝ մեհենական: Արքունական նշանագրերը
օտար գրականութիւն կ'արտադրէին: Իսկ մեհենական նշա-
նագրերը կ'արձանագրէին հայերէն լեզու մը, որ գուցէ տա-
կաւին չէր ընդհանրացած՝ հայկական զանազան բարբառնե-

րուն պատճառով եւ մշակած մոգական գրականութեան հետեւանքով: Այս ամէնը աւելի կղզիացուց ու սահմանափակեց մեհենական գիրերուն գործածութիւնը: Ան կը պարունակէր քրմական գրականութիւն: Նոյնիսկ Բարդաճանի յիշատակած «Գործք քազաւորաց»ի քաղաքական դէպքերը պաշտամունքային լեզուով շարադրուած էին, ինչպէս ասորական ու քաբելոնական արքունի աղիւսները:

— Միւս ազգերուն մօտ, քրիստոնէութիւնը որդեգրեց ու պահպանեց հեթանոսական նոյն նշանագրերը: Մեզ մօտ, նշանագրերը նոյնացան հեթանոսութեան հետ: Հաւատալիքին զոհ գնաց նաեւ գիրը ու երկուքը միատեղ ջնջուեցան:

Հարիր տարի ետք միայն՝ քրիստոնէութիւնը զգաց իր գործած սխալը ու կարծեց սխալը դարմանել Դանիէլեան նշանագրերուն որդեգրումով:

Յաջորդ յօդուածով՝ պիտի փորձենք ցոյց տալ, թէ Դանիէլեան նշանագրերը ներկայիս գոյութիւն ունին մեր Մեսրոպեան Այբուբենին մէջ:

ԱՆԴՐԱՆԻԿ ՎՐԴ. ԿՌԱՆԵԱՆ

Պէյրուք, 25 Օգոստոս, 1989

PROBING BACK INTO THE ORIGINS OF THE ARMENIAN ALPHABET

Rev. Fr. Antranik Granian

The purpose of this paper is to examine the alphabet which the Syrian bishop Daniel had been keeping with him and later transmitted to St. Mesrob, the inventor of the Armenian alphabet.

The author starts by observing that ever since it first appeared on the scene of history, this alphabet was acknowledged as and specifically termed «The Armenian alphabet» according to reports by Armenian historians of the 5th and 6th centuries: Korioun, Lazarus of Parbe and Moses of Khoren.

Next, the author tries to clarify the origin of this terminology. On the bases of text analysis, he concludes that Armenians were not the inventors but only the users of this alphabet. These mysterious scripts had been invented by others, then were abandoned and then adopted by the Armenians, exclusively. Then again, they were in turn abandoned by the Armenians in bygone times.

In order to locate, within Armenian history, the precise periods of use and disuse of this alphabet, the author proceeds by exclusion. In pagan Armenia, two cultural focal centers co-existed : the royal palace and the pagan temples. Since the members of the royal court were known to use the script and speech of Greece or Persia, it follows that the «Armenian alphabet» could not belong but to the pagan cult.

The second disappearance of this alphabet at the time of St. Mesrob is explicable by the fierce persecution launched against Armenian paganism by King Tiridat and St. Gregory the Illuminator. Its reappearance in the hands of Bishop Daniel is explained by the fact that the young children of pagan priests, which were harbored by St. Gregory then given a home and education in Christian centers at Edessa and elsewhere outside Armenia, were in possession of this alphabet. The Syrian scholars promptly kept it in their archives, wherefrom the Syrian bishop unearthed it, transcribed it as well as deciphering its code, and later transmitted both to St. Mesrob.

This pagan origin could explain the silence and embarrassment observed by historians of that period, concerning the details of this mysterious alphabet.

In a forthcoming paper, the author will assert how this pagan alphabet was adopted by St. Mesrob and kept presently in the Armenian alphabet.
